

3.3. Інтеграційний розвиток регіону Субсахарської Африки

Субсахарська Африка сьогодні є одним з найбільш перспективних регіонів, представлених на глобальній мапі світу. Дослідницькі центри різних країн акцентують увагу на тому, що з кінця 20-х рр. ХХІ ст. для Субсахарської Африки характерним буде бурхливе економічне зростання. А вже у 2050-х рр., за прогнозами аналітиків, цей регіон має стати головним джерелом розвитку для світової економіки з огляду на його важливість у контексті наявності трудових ресурсів, купівельного попиту та запасів сировини [1, с. 67; 2, с. 125]. Враховуючи такі прогнози, провідні політичні актори світу вже зараз прагнуть посилити співпрацю з найперспективнішим регіоном світу. Так, Китай, Індія, Росія і навіть Бразилія істотно активізували співпрацю з різними країнами Субсахарської Африки за останні два десятиліття. Водночас, не припиняють підтримку політичних та економічних відносин з субсахарськими державами і традиційні партнери регіону: США та ЄС.

Разом з тим, серйозні соціально-економічні та політичні проблеми і досі залишаються характерними для розвитку Субсахарської Африки, що, у свою чергу, не дозволяє країнам цього регіону достатньою мірою проявляти свою суб'єктність у відносинах з іншими державами світу. Так, до кінця терміну виконання запропонованих у Декларації тисячоліття ООН (2000 р.) Цілей розвитку тисячоліття у 2015 р. рівень бідності у країнах Субсахарської Африки все ще залишався дуже високим (41% населення регіону за загальносвітовими стандартами проживало в умовах так званої абсолютної або крайньої бідності) [3]. З країн, яким вдалося досягти суттєвих результатів щодо зменшення показників бідності, можна назвати хіба що Гану (з 50,5 % у 1990 р. до 18 % у 2011 р.) та Ефіопію (з 62,1 % у 1990 р. до 36,8 % у 2011 р.). З іншого ж боку, у таких країнах, як Кенія та Нігерія, показники бідності лише зростають (в останній, наприклад, в бідності проживають дві третини населення) [4, с. 52-53].

Сьогодні країнам Субсахарської Африки вдалося суттєво просунутись

уперед у боротьбі зі СНІДом, малярією та іншими інфекційними захворюваннями, про що свідчать численні дослідження міжнародних організацій. Однак із настанням пандемії COVID-19 більше немає підстав стверджувати про великий прогрес у галузі стану здоров'я населення країн регіону, адже боротися із коронавірусною загрозою Субсахарській Африці ще належить навчитися. Поки що рівень вакцинації навіть у високорозвиненій Південно-Африканській республіці складає усього 26,5 %, тоді як у Нігерії, Нігері та більшості інших країн регіону - взагалі до 3 % [5]. Водночас, слід не відкидати і позитивні тенденції розвитку Субсахарської Африки, такі як, наприклад, беззаперечні здобутки регіону у зниженні показників дитячої смертності та все більше охоплення населення принаймні початковою освітою.

Поглиблення інтеграційних процесів, яке має на меті, у першу чергу, економічне зростання учасників цих процесів, слугує одним із важливих інструментів подолання соціально-економічних негараздів та сприяння всебічному розвитку країн світу. Крім того, сильні та впливові інтеграційні об'єднання ефективно представляють інтереси країн у світовій політиці. Тож для Субсахарської Африки наявність таких об'єднань сьогодні може бути вельми корисною для вирішення багатьох проблем, які постають перед країнами регіону. Саме тому питання інтеграційного розвитку Субсахарської Африки наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. є актуальним і заслуговує на дослідницьку увагу.

В українській історіографії над темою розвитку інтеграції на африканському континенті тривалий час працював учений НАН України В.К. Гура. Цей відомий український науковець зосереджувався у своїх дослідженнях на економічному співробітництві та відповідному піднесенні країн Субсахарської Африки, розглядав їхній потенціал у глобальному вимірі,. Крім того, особливе місце у його дослідженнях відводилось стану та перспективам українсько-африканських відносин (див.: Гура В.К. Субсахарська Африка в ХХІ ст.: чинники господарського прогресу і перспективи співпраці з Україною. *Гілея: науковий вісник*. 2014. Вип. 84. С. 124-130).

Дослідниця-африканіст К.О. Княздвірська (К.О. Юрченко) є авторкою дисертаційної роботи з питань інтеграційних процесів африканського континенту. Окрему увагу вона приділила вивченню енергетичного потенціалу африканських країн, а також демократизації африканського суспільства. У своїх працях вона представила цілісну картину інтеграційного розвитку Африки у 1960-2005 рр. (див.: Юрченко К.О. Інтеграційні процеси в Африці: рівні, фактори, спрямованості та закономірності розвитку (1960-2005 рр.): автореф. дис. канд. політ. наук: 23.00.04. Київ, 2006. 19 с.).

Окремі аспекти інтеграційних процесів у Субсахарській Африці згадувались і у працях вчених-африканістів радянського періоду та періоду незалежності української історіографії: О. В. Бікла (О. В. Тур), Р. М. Бродський, В. В. Буренков, С. В. Гладченко, О. С. Ліщинська, М. Д. Несук, А. А. Озадовський, Я. Г. Плясун, О. М. Тавушинський та ін.

16 червня 2016 р. ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України» було проведено міжнародну наукову конференцію «Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України», що стало важливою подією для розвитку сучасної української африканістики. У надрукованих матеріалах за результатами цієї конференції автори, головним чином вчені ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», висвітлили різні аспекти розвитку країн Субсахарської Африки, зокрема у політичній, економічній та соціокультурній сферах. Серед представлених статей у збірнику особливий науковий інтерес для дослідників інтеграційних процесів у Субсахарській Африці становлять статті О.А. Клименко, Ю.А. Косенко та В.Г. Ціватого (див.: Глобальні трансформаційні процеси в країнах світової периферії (регіон Субсахарської Африки): виклики та можливості для України: матеріали міжнар. наук. конф. / відп. наук. ред. О.І. Лукаш. К., 2017. 240 с.).

Серед російських дослідників питаннями інтеграції у регіоні Субсахарської Африки займаються І.О. Абрамова, Г.М. Костюніна, І.Б. Маценко та В.П. Немченко (див.: Абрамова И., Фитун Л. Африканский сегмент

многополярного мира: динамика геостратегической значимости. *Мировая экономика и международные отношения*. 2018. Т. 62. № 12. С. 5-14; Костюнина Г.М. Интеграционные процессы в Африке: история и современный этап. *Российский внешнеэкономический вестник*. 2016. № 4. С. 34-50; Костюнина Г.М. Интеграция в Африке. *Международная экономическая интеграция* / Под ред. Н.Н. Ливенцева. М., 2006. С. 297-320; Маценко И. От ЦРТ к ЦУР: искоренение нищеты в Африке южнее Сахары. *Азия и Африка сегодня*. 2018. № 2. С. 48-55; Немченко В. Африканский Союз на пути обновления. *Азия и Африка сегодня*. 2019. № 5. С. 60-61).

Інтенсивно працює ще з радянських часів Інститут Африки (тепер при Російській академії наук), видається профільний журнал «Азия и Африка сегодня». Не зважаючи на істотний політичний вплив сучасного російського керівництва на процес дослідження, зокрема у напрямі ідеалізації радянсько-африканського періоду співробітництва та значної критики партнерства африканських країн із Заходом та міжнародними організаціями, російська історіографія все ж нараховує значний та ґрунтовний науковий доробок, що охоплює проблематику історії країн Субсахарської Африки, включно із розвитком інтеграції у регіоні.

Серед останніх досліджень зарубіжних авторів у контексті висвітлення проблем інтеграції у регіоні Субсахарської Африки кінця ХХ - початку ХХІ ст. слід назвати напрацювання Д.Ч. Азіягби, В. Діабате та С. Макгетланенг (див. докл.: Азиягба Д.Ч. Основные тренды развития интеграционных процессов в Африке. Характеристика индекса региональной интеграции. *Международная торговля и политика*. 2016. №4(8). С. 103-112; Диабатэ В. Региональная интеграция в Африке: динамика внутрорегиональной торговли 1990 - 2015 гг. *Вестник Российского университета дружбы народов*. Серия: Экономика. 2017. Т. 25. № 2. С. 159-167; Макгетланенг С. Региональная интеграция на Юге Африки: САКУ или САДК? *Азия и Африка сегодня*. 2013. № 10. С. 53-58).

У наукових статтях цих африканських дослідників розглядаються проблеми регіональної інтеграції, основні показники та статистичні дані,

робиться акцент на торговельному вимірі інтеграції. На окрему увагу заслуговують останні дослідження Ф. Арізали, М. Беллона та М. Макдональда, які є експертами Міжнародного Валютного Фонду саме у питаннях, пов'язаних із проблемами та перспективами регіону Субсахарської Африки (див.: Arizala F., Bellon M., MacDonald M. Africa Comes Together. *Finance and Development*. 2018. P. 48-51).

Заслуговує на увагу дослідження Європейського центру управління політикою розвитку, у якому дослідники Т. Дінка та В. Кеннес достатньо детально розкривають історичні особливості формування інтеграційних об'єднань у різних регіонах африканського континенту, у тому числі і у Субсахарській Африці (див.: Dinka T, Kennes W. Africa's Regional Integration Arrangements: History and Challenges. ECDPM Discussion Paper. 2007. № 74. 30 p. URL: <https://ecdpm.org/application/files/6516/5547/2698/DP-74-Africa-Regional-Integration-Arrangements-History-Challenges-2007.pdf>).

Публікації такої інституції, як Економічна комісія Організації Об'єднаних Націй для Африки, розкривають також особливості інтеграції у Субсахарській Африці, щоправда у більш скороченому, довідковому форматі (див.: History of Africa's Regional Integration Efforts // United Nations Economic Commission for Africa. URL: <https://www.uneca.org/oria/pages/history-africa%E2%80%99s-regional-integration-efforts>).

Проаналізувавши історіографію зазначеної теми, необхідно наголосити, що проблема інтеграційного розвитку саме Субсахарської Африки наприкінці ХХ - початку ХХІ ст. розроблена не достатньо, вона потребує комплексного та ґрунтового вивчення та введення його результатів до українського наукового обігу. Представлене дослідження має внести свою частку у вирішення цього завдання.

Історичні витоки становлення інтеграційних процесів у Субсахарській Африці сягають початку ХХ ст. Йдеться про створення у 1910 р. Південноафриканського митного союзу, який включав наступні британські колонії тих часів: Південну Африку, Свазіленд (з 2018 р. країна має назву

Есватіні), Лесото, Ботсвану. Вже у 1960-х рр., коли африканські країни ставали незалежними, існуюче з колоніальних часів об'єднання необхідно було реорганізувати відповідно до нових реалій. Тож у 1969 р. між вищезгаданими субсахарськими країнами було заключено угоду, результатом якої стало утворення діючого і сьогодні Південноафриканського митного союзу, відомого як SACU (South African Customs Union). Намібія увійшла як п'ятий член до цього інтеграційного об'єднання після здобуття незалежності від Південної Африки у 1990 р. Сьогодні існування SACU для цих п'яти країн означає вільну торгівлю, спільний митний тариф, спільну торгову політику щодо інших країн та вільне пересування товарів. Крім того, для всіх країн SACU, крім Ботсвани, діє Єдина валютна зона південноафриканського ранда (національної грошової одиниці Південно-Африканської Республіки та валюти Єдиної валютної зони) [14, С. 301].

Передісторію економічного об'єднання до 60-х рр. ХХ ст. мають і колишні французькі колонії - країни Субсахарської Африки. Так, у 1939 р. було сформовано Зону франка у складі французьких колоній Тропічної Африки. Вже у період незалежності африканських країн на її базі було створено два регіональних інтеграційних об'єднання - Західноафриканський валютний союз у 1962 р., який з 1994 р. діє як Західноафриканський економічний та валютний союз (Бенін, Буркіна-Фасо, Кот-д'Івуар, Гвінея-Бісау, Малі, Нігер, Сенегал, Того); та Центральноафриканський валютний союз (1972 р.), який перетворився у Центральноафриканське валютно-економічне товариство у 1994 р. (Габон, Камерун, Республіка Конго, ЦАР, ЧАД, Екваторіальна Гвінея). У 1964 р. був створений Митний та економічний союз країн Центральної Африки у складі п'яти колишніх французьких колоній, який пізніше, у 80-х рр. ХХ ст., став Економічним співтовариством країн Центральної Африки, ECCAS (Economic Community of Central African States) [13, С. 35].

Не зважаючи на наявність вищезгаданих міждержавних економічних об'єднань у досліджуваному регіоні ще у першій половині ХХ ст., справжній «інтеграційний бум» у Субсахарській Африці розпочався саме у 1960-х рр., що

пов'язано з отриманням незалежності африканськими країнами у 60-х рр. ХХ ст. і посиленням інтеграційних процесів у світі. Так, у 1960 році, який відомий як Рік Африки, отримали незалежність 17 африканських держав. Вже у 1961 р. до них додалися ще 18, а до кінця десятиліття - ще 13. Непересічною подією для подальшої історії інтеграційних процесів на всьому африканському континенті, включно з країнами регіону Субсахарської Африки, стало створення Організації Африканської Єдності у 1963 р.

Її заснування 25 травня 1963 р. стало результатом розвитку низки різноманітних ідеологічних течій і політичних тенденцій як на африканському континенті, так і за його межами. Особливе значення для формування Організації Африканської Єдності мав панафриканський рух, який виник наприкінці ХІХ ст. у США серед афроамериканських інтелектуалів, таких як М. Делані, О. Краммел тощо. На час своєї появи ця організація істотно виділялася серед багатьох інших світових міждержавних регіональних об'єднань. Зокрема, Організація Африканської Єдності була найбільш необхідною, найбільшою і найновішою такою інституцією у 1960-х рр. Водночас дослідники характеризують її як найбільш інтернаціоналізовану порівняно з іншими подібними регіональними об'єднаннями тих часів.

Основою діяльності цієї організації є політика імпортозаміщення та покладання на власні сили. Створення Організації Африканської Єдності стало втіленням так званого панафриканського бачення майбутнього Африки, у якому африканські народи мають досягти повної самодостатності розвитку та порозумітися між собою, адже за офіційним визначенням, прописаним у Статуті Організації Африканської Єдності, «прагнення африканців до братерства і солідарності є значно сильнішим за існуючі етнічні і національні відмінності». Крім таких засадничих гасел, об'єднуючих країни континенту, посиленню інтеграційного розвитку Субсахарської Африки сприяла і закріплена у Статуті Організації Африканської Єдності ідея регіоналізму [11, С. 9-11].

Таким чином, 1960-1970-ті рр. слід розглядати як перший

загальнорегіональний етап розвитку інтеграційних процесів у Субсахарській Африці. Економічна інтеграція вважалась дієвим механізмом подолання соціально-економічних проблем. Крім того, країни регіону мали і політичну мету - позбавитись залежності від колишніх метрополій. Однак на заваді створення ефективних регіональних інтеграційних об'єднань, які могли б перетворитися на потужні політичні угруповання, ставали такі перепони як великий розрив у рівнях доступу до ресурсів, багаточисельні етнічні групи, мовне різноманіття, наявність острівних держав, і країн, що взагалі не мають виходу до моря. У результаті протиріччя між країнами призводили до акцентування на політиці поваги суверенітету та територіальної цілісності, замість посилення прагнень до інтеграції [13, С. 36].

Як наслідок, у 1960-1970-х рр. на африканському континенті та у регіоні Субсахарської Африки не вдалося створити навіть зони вільної торгівлі, яка є найпростішою формою економічної інтеграції. Виключенням було функціонування митного союзу в рамках Південноафриканського митного союзу, однак, як вже згадувалось, його основа була створена ще у колоніальний період. Саме тому, інтеграційні процеси в 1960-1970-х рр. у Субсахарській Африці в цілому мали більш формальний характер, а регіональні інтеграційні об'єднання розглядались лише як інструмент лібералізації торгівлі [16, С. 54].

Істотне пожвавлення інтеграційного розвитку Субсахарської Африки спостерігалось у 80-х рр. ХХ ст. Саме у цей період було створено багато нових інтеграційних економічних об'єднань з більшою кількістю країн-учасниць. Крім того, у вже існуючих міждержавних об'єднаннях також посилились процеси інтеграції. Поштовхом для таких якісних змін стало прийняття на другій надзвичайній Асамблеї Організації Африканської Єдності так званого Лагоського плану дій (м. Лагос, 1980 р.). Основною метою цього програмного документу було проголошено подолання економічної та соціальної відсталості країн африканського континенту [17]. Задля цього було вирішено сформувати Панафриканський загальний ринок, сприяти індустріалізації економік країн, консолідувати вже існуючі економічні інтеграційні об'єднання в Африканське

Економічне Співтовариство (African Economic Community, АЕС) (угоду про створення якого підписали пізніше, у 90 х рр. ХХ ст.).

Лагоський план дій передбачав виконання великої кількості соціально-економічних програм, однак далеко не всі з них виявилися реалістичними. На одинадцятому засіданні Конференції міністрів торгівлі країн Африки у квітні 1991 р. Економічна комісія ООН для Африки представила свій огляд результативності реалізації цього плану. Зокрема, у ньому йшлося про найбільш серйозні труднощі у сфері інтенсифікації торгівлі, якій заважали існуючі торгові бар'єри між африканськими державами. Найуспішнішою сферою, на яку позитивно вплинула реалізація Лагоського плану дій, Економічна комісія ООН для Африки визнала інституційну розбудову, незважаючи на відсутність належного фінансування.

Так, на виконання Лагоського плану було запропоновано створити три інтеграційні об'єднання: на Заході Африки – Економічне співтовариство країн Західної Африки, ЕКОВАС (Economic Community of West African States, ECOWAS) у складі 15 країн: Бенін, Буркін Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Біссау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того); на Сході та Півдні – Економічне співтовариство країн Східної та Південної Африки, КОМЕСА (Economic Community of East and South Africa, COMESA) у складі 19 країн: Бурунді, Демократична республіка Конго, Джибуті, Зімбабве, Замбія, Єгипет, Кенія, Коморські острови, Лівія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Руанда, Свазіленд/Есватіні, Сейшельські острови, Судан, Уганда, Еритрея та Ефіопія); та у Центрі – Економічне співтовариство країн Центральної Африки, ЕККАС (Economic Community of Central African States, ECCAS) у складі 11 країн: Ангола, Бурунді, Камерун, Центральноафриканська республіка, Республіка Конго, Демократична республіка Конго, Габон, Екваторіальна Гвінея, Сан Томе та Принсіпі, Чад, Руанда. Важливо підкреслити, що країни Субсахарської Африки (всього 49) були представлені у кожному з них. Так, всі 15 членів ECOWAS і 11 країн ECCAS - це країни досліджуваного регіону, а з 19 країн об'єднання COMESA лише Єгипет та Лівія

не є частиною Субсахарської Африки.

Після узгодження Лагоського плану дій важливим етапом розвитку інтеграційних процесів в Африці, у тому числі Субсахарській, стало підписання у 1991 р. Абуджійського договору. Саме цим договором було визначено мету сформувати впродовж 34-х років Африканське економічне співтовариство, базуючись на низці принципів, першими з яких були виділені рівність та взаємозалежність. Перед новою організацією Абуджійським договором ставились наступні завдання: 1) сприяти економічному, соціальному та культурному розвитку та інтеграції африканських економік з метою підвищення їхньої самодостатності; 2) створити в континентальному масштабі основу для розвитку, мобілізації та використання людських і матеріальних ресурсів Африки; 3) забезпечити співробітництво держав в усіх сферах людської діяльності задля поліпшення рівня життя африканських народів; 4) координувати та гармонізувати політику між існуючими та майбутніми економічними спільнотами для сприяння поступовому створенню єдиного співтовариства [18].

З часом ідея формування Африканського Економічного Співтовариства еволюціонувала у переформатування діяльності всієї Організації Африканської Єдності. Контroversійний лівійський лідер Муамар Каддафі ще у 1998 р. першим висловив думку про необхідність трансформації цієї організації, закликавши до економічного об'єднання африканських країн на засадах конфедерації. Ідею активно обговорювали та опрацьовували у липні 1999 р. на 35-тій сесії Асамблеї в Алжирі, а також під час надзвичайного саміту Організації Африканської Єдності у м. Сирт (Лівія) у вересні 1999 р. Саме у процесі діяльності останнього країни-учасниці цього об'єднання затвердили Декларацію щодо необхідності формування такої організації, як Африканський Союз (АС) [10].

Установча угода Про Африканський Союз, затверджена у 2000 р., сприяла трансформації Організації Африканської Єдності в Африканський Союз. Від початку створення АС отримав ширшу відповідальність, особливо у

галузях дотримання миру та безпеки на континенті. Була передбачена й сильна інституційна база нової організації, на думку багатьох експертів, доволі схожа на ту, що вже існувала в Європейському Союзі [19, Р. 11-12]. Оскільки початкова ідея Організації Африканської Єдності ще у 1960-1970-х рр. виявилась недосяжною, то формування Африканського союзу на більш прагматичних та реальних засадах слід вважати справді проривним кроком вперед щодо розвитку інтеграційних процесів у досліджуваному регіоні.

Як зазначено в офіційних документах Африканського Союзу, головна відмінність цього об'єднання сьогодні від його попередниці Організації Африканської Єдності полягає в тому, що порядок денний його діяльності має бути спрямований на забезпечення сталого соціально-економічного розвитку, континентальної та регіональної інтеграції, демократичного управління, миру, безпеки, стабільності та інших питань, вирішення яких сприятиме перетворенню Африки на домінуючу силу на глобальній міжнародній арені. У той же час основними завданнями, які ставила перед собою Організація Африканської Єдності, були боротьба з апартеїдом та здобуття повної політичної незалежності африканських країн [20]. Крім того, у контексті представленого дослідження слід наголосити, що вже згаданою Установчою угодою Африканського Союзу передбачалась ціла низка напрямів діяльності цієї організації, які активно сприяли посиленню інтеграційних процесів на континенті, включно із регіоном Субсахарської Африки.

Остаточне оформлення Африканського Союзу відбулось 9 липня 2002 р., а столиця Ефіопії Аддис-Абеба була визначена його адміністративним центром. На сьогодні ця організація нараховує 55 країн, які є незалежними державами африканського континенту (разом з залежними територіями в Африці нараховується 62 країни) [21, С. 44]. Принагідно, слід відзначити, що у 2000 р., коли затверджували Установчу угоду Про Африканський Союз, ідею підтримали усього 27 з 53 незалежних країн, що входили на той час в Організацію Африканської Єдності [22]. Отже, починаючи з 2000 р., Африканський Союз зумів довести свою ефективність та доцільність існування,

чим привабив до членства усі африканські країни, у тому числі з регіону Субсахарської Африки.

Так, одним з перших інтеграційних кроків цієї організації було прийняття у 2001 р. ініціативи Нове партнерство для розвитку Африки (New Partnership for Africa's Development - NEPAD). У рамках NEPAD були проголошені наступні цілі: збільшення ВВП країн Африканського Союзу, розвиток людського капіталу, розвиток сільського господарства, заохочення іноземних інвестицій, спрощення доступу до ринку товарів та послуг [23; 12, С. 81-82]. У свою чергу, основою NEPAD стали вже існуючі програми: Омега (пріоритетний розвиток сільського господарства, охорони здоров'я та інфраструктури) та Програма партнерства з економічного розвитку Африки (заохочення іноземних інвестицій, вирішення міжафриканських конфліктів, фінансова допомога, вирішення проблеми зовнішніх боргів) [14, С. 298-299].

Для реалізації NEPAD у 2009 р. була прийнята Інтеграційна програма мінімум. Вона стала інструментом об'єднання існуючих інтеграційних утворень та посилення економічних зв'язків між країнами. Програма складалась з 11 пріоритетних сфер для інвестицій, серед яких виділялись наступні: інфраструктура; енергетика; сільське господарство; вільний рух товарів, послуг, капіталу та населення; наука та технології; соціальна сфера [21, С. 44-45].

У сфері промисловості ця програма сприяла, наприклад, розробці правових рамок розвитку промислової політики у кожному інтеграційному об'єднанні; у сфері сільського господарства передбачались гармонізація регіональних програм продовольчої безпеки, обмін досвідом, формування спеціального фонду з розвитку сільського господарства у кожному об'єднанні.

З часів заснування Африканського Союзу та прийняття ініціативи NEPAD відбулось ще декілька програмних змін щодо розвитку інтеграційних процесів на всьому африканському континенті, включно з регіоном Субсахарської Африки. Так, була прийнята Програма інфраструктурного розвитку Африки до 2040 р. та Порядок денний - 2063 - у 2013 р., Загальна африканська позиція - у 2014 р. [22; 24].

Важливість Порядку денного - 2063 для розуміння напрямів діяльності головного африканського інтеграційного об'єднання складно переоцінити, адже саме у цій програмі прописано конкретний план дій на найближчі кілька десятиліть для досягнення загальноприйнятої візії Африканського Союзу зі створення «інтегрованої, процвітаючої та мирної Африки, керуватимуть якою її власні громадяни і яка представлятиме динамічну силу на міжнародній арені» [20].

План розвитку, передбачений Порядком денним - 2063, відводить чільне місце для вирішення саме питань інтеграції африканських країн. Зокрема, вже у другому з оголошених семи головних прагнень даного документу йдеться про необхідність досягнення повної інтеграції континенту та політичного об'єднання країн на основі панафриканізму та африканського відродження.

У цьому контексті вже до 2063 р. Африка має стати континентом, де вільне переміщення людей, капіталів, товарів та послуг призведе до значного збільшення торгівлі та інвестицій між країнами. Забезпечення континенту інфраструктурою світового рівня, а також спрощення умов торговельних відносин між країнами, має призвести до зростання внутрішньоафриканської торгівлі з менш ніж 12 % у 2013 р. до приблизно 50 % у 2045 р. При цьому частка Африки у світовій торгівлі має зрости відповідно з 2 % до 12 %. Зрештою, політичне об'єднання Африки має стати кульмінацією процесу інтеграції. Передбачається створення до 2030 р. континентальних інституцій управління на консенсусній основі та повна економічна інтеграція [24, Р. 4-5].

Для досягнення запланованих семи великих прагнень, включно з інтеграційними, Порядок денний - 2063 передбачає реалізацію п'ятнадцяти більш конкретних флагманських проєктів, з яких до посилення інтеграції безпосередньо ведуть наступні:

- будівництво мережі високошвидкісного залізничного сполучення, що з'єднає всі африканські столиці та комерційні центри;
- встановлення Африканської континентальної зони вільної торгівлі;
- впровадження паспорту Африканського Союзу, з яким громадяни

зможуть вільно перетинати кордони країн континенту;

- забезпечення Єдиного африканського ринку повітряних перевезень;
- створення низки спільних фінансових установ: Африканського інвестиційного банку, Панафриканської фондової біржі, Африканського валютного фонду та Африканського центрального банку [24, Р. 14-19].

На сьогодні вже можна говорити про певні успіхи в реалізації деяких з поставлених завдань, передбачених Порядком денним - 2063. Важливою віхою розвитку інтеграційних процесів на африканському континенті слід вважати початок функціонування з 1 січня 2021 р. Африканської континентальної зони вільної торгівлі. Такий інтеграційний успіх став можливим завдяки плідним переговорам, підписанню та ратифікації відповідної угоди у період з червня 2015 р. по травень 2019 р. Для країн Субсахарської Африки, та й африканського континенту в цілому, ця подія є безпрецедентною, а за рівнем важливості поступається хіба що періоду створення Африканського Союзу [25].

Крім того, в рамках програм «Порядку денного - 2063» створено Африканський інвестиційний банк і Африканський валютний фонд, але ці установи перебувають ще у процесі імплементації своєї діяльності. Водночас багато проектів, передбачених цією ініціативою, досі не запуснені через брак фінансування, який лише посилюється із настанням пандемії СОУГО-19 (йдеться, зокрема, і про мережу високошвидкісного залізничного сполучення, необхідну для посилення інтеграційних процесів). Тож, на наш погляд, говорити про можливість створення до 2030 р. запланованих континентальних інституцій управління на консенсусній основі та досягнення повної економічної інтеграції поки що зарано.

Зі свого боку, Африканський Союз продовжує працювати у напрямі досягнення поставлених цілей і на кожній Асамблеї розглядає питання, передбачені Порядком денним - 2063. Так, наприклад, його 34-та Асамблея, яка відбулась у лютому 2021 р., була присвячена темі Мистецтво, культура і спадщина для розбудови такої Африки, яку ми хочемо [26]. Необхідно наголосити, що вирішення проблем культурного та гуманітарного розвитку є

важливою складовою створення майбутнього інтегрованого багатокомпонентного африканського політичного об'єднання.

Заслуговує на увагу й той факт, що з 2019 р. країни Африканського Союзу щорічно відзначають 7 липня як День африканської інтеграції. Започаткування цієї традиції пов'язано з прагненням очільників африканських держав фіксувати основні здобутки, досягнуті в процесі регіональної та континентальної інтеграції, а також спільно шукати шляхи вирішення існуючих у цьому напрямі проблем. Наприклад, 7-го липня 2021 р. Департамент економічного розвитку, торгівлі та гірничої промисловості Африканського Союзу ініціював обговорення такої важливої у наш час теми, як Роль континентальної інтеграції у прискоренні економічного відновлення Африки після пандемії COVID-19 [22].

Разом з тим, попри наявність таких ініціатив, як Порядок денний - 2063, початок функціонування Африканської континентальної зони вільної торгівлі та чималу кількість прогресивних рішень Африканського Союзу, все ж маємо констатувати, що у питаннях економічної інтеграції на африканському континенті у цілому та у регіоні Субсахарської Африки, зокрема, простежується ціла низка невирішених проблем. Однією з основних проблем наразі є низький рівень внутрішньорегіональної торгівлі. Так, товарообіг між країнами Африки складає усього 14 %, тоді як, наприклад, у Південній та Центральній Америці - 17 %, Північній Америці - 42 %, Європейському Союзі - 62 % і 64 % в Азії. Крім того, донедавна не існувало навіть засобів вимірювання успіхів прогресу регіональної інтеграції. Тому з 2016 р. Африканський Союз, Африканський банк розвитку та Економічна Комісія ООН для Африки почали складати індекс регіональної інтеграції в Африці, який представляє багатовимірну картину інтеграції [6, С. 108].

Іншою серйозною проблемою залишається низька ефективність існуючих африканських інтеграційних об'єднань. Так, якщо на 2015 р. в Африці нараховувалось 55 інтеграційних регіональних угод, і в середньому на кожну африканську державу припадало по 2,1 угоди (при цьому країни-лідери не були

з регіону Субсахарської Африки: Єгипет, Туніс, Марокко), то за проведеними дослідженнями виявилось, що більшість з них діють лише формально. Ще за Абуджійським договором 1991 р. 14 субрегіональних інтеграційних африканських об'єднань мали б стати основою для розбудови єдиного Африканського Економічного Співтовариства, перехід до якого мав би відбутися упродовж 34-х років в шість етапів [18].

Такі об'єднання, як Центральноафриканське валютне співтовариство, Економічне співтовариство країн Великих озер, Комісія з Індійського океану, Союз річки Мано, Західноафриканський економічний та валютний союз виявились найменш успішними у процесі розвитку інтеграції на африканському континенті. Тому у 2000-х рр., вже в період існування Африканського Союзу, було заплановано формування до 2030 р. економічного та валютного союзу в Африці на базі наступних 8 найефективніших інтеграційних об'єднань: Спільноти країн Сахелю та Сахари, CEN-SAD (Community of Sahel-Saharan States), Спільного ринку країн Східної та Південної Африки, COMESA (Economic Community of East and South Africa), Східноафриканського співтовариства, ЕАС (East African Community), Економічного співтовариства країн Центральної Африки, ECCAS (Economic Community of Central African States), Економічного товариства країн Західної Африки, ECOWAS (Economic Community of West African States), Міжурядового органу з розвитку, IGAD (Intergovernmental Authority on Development), Співтовариства з розвитку країн Південної Африки, SADC (Southern African Development Community), Союзу арабських країн Магрибу, AMU (Arab Maghreb Union) [16, С. 56].

Варто відзначити, що і за Абуджійським договором, і за планами Африканського Союзу вже на 2015 р., принаймні у рамках цих об'єднань, мали б сформуватись митні союзи та зони вільної торгівлі. Однак із зазначених 8-ми інтеграційних об'єднань зонами вільної торгівлі виступають лише Співтовариство з розвитку країн Південної Африки (SADC), Економічне співтовариство країн Західної Африки (ECOWAS) та Економічне співтовариство країн Центральної Африки (ECCAS).

У свою чергу, митний союз являє собою тільки Спільний ринок країн Східної та Південної Африки (COMESA), а єдиного спільного ринку як вищої форми економічної інтеграції вдалося досягти виключно Східноафриканському співтовариству (ЕАС). Сьогодні ЕАС функціонує відповідно до наступних пріоритетів, визначених цією організацією на період 2017-2021 рр.: консолідація єдиної митної території; розвиток інфраструктури в регіоні; посилення вільного переміщення всіх факторів виробництва; активізація промислового розвитку регіону; підвищення продуктивності сільського господарства; сприяння регіональному миру та безпеці; інституційна трансформація на регіональному та державному рівнях.

Решта інтеграційних об'єднань регіону залишаються зонами преференційної торгівлі (етап передінтеграції). Нижче наводимо перелік усіх 8-ми африканських дієвих інтеграційних об'єднань із зазначенням року утворення, переліком країн, що до них входять, та форми інтеграції:

- ЕАС, Східноафриканське співтовариство (1967 р.; 1999 р.): Бурунді, Кенія, Руанда, Танзанія, Уганда, Південний Судан (з 2016 р.) (6 країн; форма інтеграції: найвища на африканському континенті - спільний ринок);

- ECOWAS, Економічне співтовариство країн Західної Африки (1975 р.): Бенін, Буркіна Фасо, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Кот-д'Івуар, Кабо-Верде, Ліберія, Малі, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Того (15 країн; форма інтеграції - зона вільної торгівлі);

- SADC, Співтовариство з розвитку країн Південної Африки (1980 р.; 2000 р.): Ангола, Ботсвана, Демократична Республіка Конго, Лесото, Малаві, Маврикій, Мозамбік, Намібія, Сейшельські острови, ПівденноАфриканська Республіка, Есватіні, Танзанія, Замбія, Зімбабве (14 країн; форма інтеграції - зона вільної торгівлі);

- ECCAS, Економічне співтовариство країн Центральної Африки (1983 р.; 2007 р.): Ангола, Бурунді, Камерун, Центральноафриканська Республіка, Республіка Конго, Демократична Республіка Конго, Габон, Екваторіальна Гвінея, Сан Томе і Принсіпі, Чад, Руанда (11 країн; форма інтеграції - зона

вільної торгівлі);

- AMU, Союз арабських країн Магрибу (1989 р.): Алжир, Лівія, Мавританія, Марокко, Туніс (5 країн; форма інтеграції - зона преференційної торгівлі);

- COMESA, Спільний ринок країн Східної та Південної Африки (1994 р.): Бурунді, Демократична Республіка Конго, Джибуті, Зімбабве, Замбія, Єгипет, Кенія, Коморські острови, Лівія, Маврикій, Мадагаскар, Малаві, Руанда, Есватіні, Сейшельські острови, Судан, Уганда, Еритрея та Ефіопія (19 країн; форма інтеграції - митний союз);

- IGAD, Міжурядовий орган з розвитку (1996 р.): Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан, Уганда (7 країн; форма інтеграції - зона преференційної торгівлі);

- CEN-SAD, Спільнота країн на Південь від Сахари (1998 р.): Бенін, Буркіна Фасо, Центральноафриканська Республіка, Чад, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Еритрея, Гамбія, Лівія, Малі, Марокко, Нігер, Нігерія, Сенегал, Сомалі, Судан, Того, Туніс (19 країн; форма інтеграції - зона преференційної торгівлі).

Крім того, з колоніальних часів у Субсахарській Африці, як вже згадувалось, існує ще одне інтеграційне об'єднання - Південноафриканський митний союз (SACU) у складі ПівденноАфриканської Республіки, Ботсвани, Есватіні, Лесото та Намібії. Разом з тим, SACU залишається доволі суперечливою організацією, адже, не ставлячи за мету у своїй діяльності інтеграційне об'єднання Півдня Африки, її існування стає на заваді подальшому поглибленню інтеграції в рамках Співтовариства з розвитку країн Південної Африки (SADC) [8, С. 53-55].

До SADC входять 14 країн, у той час як до SACU лише 5. При цьому, через існування формули розподілу доходів в рамках SACU країни SADC не можуть до нього приєднатися. Навіть історичні витоки існування SACU були доволі контроверсійними, адже його активно розвивали з ініціативи Південно-Африканської Республіки для збереження режиму апартеїду. Тому в дослідницьких колах останнім часом лунає думка про необхідність розчинення

SACU в SADC, тобто ефективного об'єднання у процесі досягнення регіональної інтеграції Субсахарської Африки [8, С. 58]. Варто відзначити, що саме SADC ставить перед собою амбітні цілі повної регіональної інтеграції та подолання бідності. Досягти цього Співтовариство з розвитку країн Південної Африки має через економічне зростання та підтримку миру і безпеки у регіоні.

Разом з тим, як можна було простежити, навіть з 8-ми провідних африканських інтеграційних об'єднань лише 5 вдалося перейти до наступних, більш дієвих після преференційної торгівлі, фаз інтеграції. Це пояснюється тим, що велика кількість інтеграційних ініціатив призводить до участі африканських держав у різноманітних регіональних торговельних угодах між багатьма країнами, що входять одразу до декількох інтеграційних об'єднань. Це спричиняє неефективну конкуренцію між країнами та організаціями [16, С. 57]. Наявність багаточисельних інтеграційних об'єднань не дозволяє державам-членам дотримуватись своїх фінансових зобов'язань перед усіма з них. Більше того, національна макроекономічна політика різних країн, які перебувають у процесі інтеграції, нестабільна та суперечлива; у більшості випадків відсутні національні механізми координації цього процесу. Зрештою, можливості та ресурси більшості країн континенту (34 з 55 країн) та інтеграційних об'єднань залишаються недостатніми для поглиблення процесу інтеграції [7, С. 162].

Однак, попри такі перепони для подальшої інтеграції на всьому африканському континенті, інтеграційні об'єднання Субсахарської Африки, такі як Східноафриканське співтовариство (ЕАС), Спільний ринок країн Східної та Південної Африки (COMESA) та Співтовариство з розвитку країн Південної Африки (SADC), в останні роки вибороли місце лідерів інтеграції на континенті. У 2008 р. відбувся саміт країн-членів інтеграційних об'єднань ЕАС, SADC та COMESA щодо ініціативи Тристороння угода про зону вільної торгівлі (Tripartite Free Trade Area, TFTA), запропонованої ще у 2005 р. Після тривалих переговорів та ще декількох зустрічей вже у 2015 р. Тристоронню угоду було підписано. Економічний потенціал такої зони вільної торгівлі включає 26 країн з населенням 527 млн чол. та сукупним ВВП у 624 млрд дол.,

що дорівнює 57 % населення та 58 % сукупного ВВП всієї Африки. Основами інтеграції за Тристоронньою угодою виступають: 1) інтеграція ринків, 2) будівництво інфраструктури, 3) промисловий розвиток країн- учасниць [13, С. 48].

Щодо результатів реалізації планів, передбачених Тристоронньою угодою, то перш за все, великим здобутком є дія стовідсоткової безмитної торгівлі між країнами Східноафриканського співтовариства (ЕАС) та Спільного ринку країн Східної та Південної Африки (COMESA). Свою ефективність довів і спільний Механізм моніторингу звітності щодо нетарифних обмежень у країнах Східноафриканського співтовариства (ЕАС), Спільного ринку країн Східної та Південної Африки (COMESA) та Співтовариства з розвитку країн Південної Африки (SADC). Адаже за даними Економічної комісії ООН для Африки саме за цим Механізмом суперечки та скарги можуть бути дійсно вирішені на компромісній основі. Питання вільного перетину кордонів громадянами також було удосконалено завдяки Тристоронній угоді. Тепер у країнах Східноафриканського співтовариства (ЕАС) скасовані будь-які візові вимоги та впроваджено регіональний паспорт, що значно полегшує процес перетину кордонів [16, С. 58].

Однак через різний рівень інтеграції країн у межах Східноафриканського співтовариства (ЕАС), Спільного ринку країн Східної та Південної Африки (COMESA) та Співтовариства з розвитку країн Південної Африки (SADC) питання вільного переміщення послуг та капіталу залишається проблемним. Так, ЕАС вже має зону вільної торгівлі, митний союз і навіть вільний ринок, а також економічний і валютний союз. COMESA має зону вільної торгівлі з 2000 р. та митний союз з 2009 р. і на даний момент планує завершити створення економічного та валютного союзу. В SADC сформована лише зона вільної торгівлі у 2008 р., планували досягти митного союзу до 2010 р., однак цю дату перенесли; планується також і створення спільного ринку та економічного і валютного союзу [13, С. 49]. Важливо підкреслити, що попри зазначені існуючі інтеграційні проблеми досвід ЕАС, COMESA і SADC у розбудові регіональної

зони вільної торгівлі наразі є дуже актуальним для всієї Африки. Адже за програмою Африканського Союзу Порядок денний - 2063, як вже згадувалося, зовсім нещодавно була впроваджена Африканська континентальна зона вільної торгівлі, ефективність якої ще належить оцінити експертам і дослідникам.

Таким чином, дослідження інтеграційного розвитку Субсахарської Африки наприкінці XX - початку XXI ст. показало наступне:

- зародження елементів інтеграції у регіоні простежується ще у першій половині XX ст., у період існування угод і домовленостей між британськими та французькими колоніями під керівництвом відповідних метрополій; найбільш успішним у цьому контексті і дієвим дотепер слід вважати створений у 1910 р. і переформатований у 1969 р. Південноафриканський митний союз (SACU);

- суттєве посилення інтеграції на африканському континенті, у тому числі в регіоні Субсахарської Африки, розпочалося із розпадом колоніальних імперій і утворенням незалежних африканських держав у 1960-х рр.; саме у 1963 р. почала діяти загальноафриканська Організація Африканської Єдності;

- важливими подіями для подальшої інтеграції регіону стали: 1) рішення Лагоського плану дій 1980 р. (створення та удосконалення ефективності Економічного співтовариства країн Західної Африки (ECOWAS), Спільного ринку країн Східної та Південної Африки (COMESA) та Економічного співтовариства країн Центральної Африки (ECCAS) у майбутньому); 2) підписання Абуджійського договору, завдяки якому була розроблена ідея про необхідність створення нового об'єднання - Африканського Економічного Співтовариства; 3) перетворення Організації Африканської Єдності на Африканський Союз у 1999-2002 рр., з появою якого посилилась економічна інтеграція на континенті завдяки реалізації таких програм як Нове партнерство для розвитку Африки (NEPAD) і Порядок денний - 2063 тощо;

- на сьогодні інтеграційний розвиток Субсахарської Африки характеризується, перш за все, існуванням преференційної торгівлі у країнах регіону, що є лише етапом передінтеграції, а також зони вільної торгівлі, митного союзу та вільного ринку; найбільших інтеграційних успіхів досягли

наступні об'єднання (перелічуються у порядку ефективності): Східноафриканське співтовариство (ЕАС), Спільний ринок країн Східної та Південної Африки (COMESA), Співтовариство з розвитку країн Південної Африки (SADC), Економічне співтовариство країн Західної Африки (ECOWAS), Економічне співтовариство країн Центральної Африки (ECCAS);

- незважаючи на серйозні проблеми з виконанням поставлених інтеграційних планів на загальноафриканському рівні через низку економічних та політичних дезінтеграційних факторів, існування з 2015 р. Тристоронньої угоди про зону вільної торгівлі між Східноафриканським співтовариством (ЕАС), Спільним ринком країн Східної та Південної Африки (COMESA) та Співтовариством з розвитку країн Південної Африки (SADC) є важливим кроком уперед для розвитку як регіональної, так і континентальної інтеграції. Велику роль для посилення інтеграційних процесів у країнах Субсахарської Африки має відіграти і нещодавно впроваджена Африканська континентальна зона вільної торгівлі за програмою Африканського Союзу - Порядок денний - 2063.